

Recensions bibliogràfiques

DIVERSA

BALAGUER, A. M., «Gaceta Numismática. Índice núms. 101-125». *Gaceta Numismática*, 125 (juny 1997), p. 21-66.

L'autora ens ofereix aquests índexs que faciliten la consulta dels vint-i-cinc números de *Gaceta Numismática* que van des del 101 al 125 i que cobreixen l'espai de sis anys, del juny de 1991 al juny de 1997.

Per als números anteriors de la publicació hom comptava ja amb els índexs del núm. 1 al 100, que ocupen tot el núm. 101 de *Gaceta Numismática* (juny 1991), i foren realitzats també per Anna M. Balaguer.

Els repertoris ara presentats segueixen, bàsicament, la mateixa estructura dels anteriors i consten d'un índex per autors i un altre per matèries. La realització de treballs de tipus bibliogràfic en general, i en particular el que ara comentem, són tasques que demanen molta paciència i són de poc lluïment, però requereixen un profund coneixement dels continguts, de manera que són realment una tasca d'especialista.

M. Crusafont

DOMÍNGUEZ, Almudena; ESCUDERO, Francisco; LASA, Carmelo. *El patrimonio numismático del Ayuntamiento de Huesca*. Huesca, 1996.

El fons numismàtic de l'Ajuntament d'Osca, constituït inicialment per només 356 monedes, gairebé totes del regnat d'Isabel II, va passar a tenir-ne prop d'un miler i mig, gràcies a les donacions del Sr. Federico Balaguer, arxiver municipal. Les noves aportacions comprenien materials de totes les èpoques, de manera que s'hi troba representació des de l'època ibèrica fins a l'actualitat. Tot sembla indicar que l'origen del nou fons és local, per la qual cosa es poden obtenir dades sobre la circulació monetària a la zona. Hi ha, però, l'inconvenient que el fons llegat no és

ençara complet, i per això els autors consideren que caldrà fer més endavant l'estudi global en aquest sentit.

Conscient de la importància del seu patrimoni numismàtic, l'Ajuntament d'Oscà va encarregar la seva catalogació i publicació a un equip d'experts. Aquests, en una primera fase, han optat per una classificació rigorosa del fons i la seva presentació exhaustiva. Aquesta tasca, molt ben resolta pels autors, no ha deixat de presentar importants esculls, com ara la reconstrucció de les llegendes dels diners jaquesos del temps dels Àustria. Amb un bon domini de la bibliografia i un treball acurat, s'ha assolit l'objectiu primordial, que era posar a l'abast dels investigadors i de tota persona interessada aquest important fons numismàtic.

Cal constatar, finalment, la felicitat continuïtat en els estudis numismàtics a l'Aragó, que des dels primerencs i lúcids treballs d'Agustín i de Lastanosa, i passant per San Pío i la magnífica tasca de Codera, ha arribat al nostre segle amb la «saga» dels Beltrán i es projecta al futur amb els autors d'aquest treball.

M. Crusafont

HURTADO, Víctor; MESTRES, Jesús; MISERACHS, Toni. *Atlas d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1997.

Com a complement de la seva monumental *Història de Catalunya*, closa adientment amb un bon *Diccionari d'història de Catalunya*, aquesa editorial hi ha afegit ara l'*Atlas* que comentem. Es tracta d'un instrument ben necessari i gairebé del tot mancat d'antecedents. No hem pas de comentar el seu contingut general, que és ben presentat i sembla fet a consciència, ber bé que sí podem indicar que l'expansió occitana resta prou confosa. El motiu principal de la nostra nota és el tractament donat a la numismàtica. En un atlas que té 132 temes en 271 pàgines, només hi apareix tres vegades, i es reproduïxen un total de quatre monedes i dues mitges monedes, és a dir, peces vistes només per una cara. S'ha optat pel dibuix, elecció que no discutirem, però les dues monedes de l'edat antiga (p. 35) semblen dues caricatures. En una d'elles es transcriu EMPORION en lloc d'EMPORITON. A la part medieval (p. 70) s'ha dibuixat un mancús que s'ha posat de gairell, i malgrat que diuen que l'han copiat d'un llibre on consta correctament com a mancús de Bonhom i, per tant, de Barcelona, aquí ha passat a ésser un «mancús andalusí». Les mitges monedes són un florí i un croat (p. 105), però sense cap preocupació ni per les mides ni per les proporcions, de manera que, tot i que s'han posat de costat, el florí és força més gran que el croat. Tant costaria assessorar-se una mica?

M. C. S.

PIRAS, Enrico. *Le monete delle Sardegna (dal IV secolo a.C. al 1842)*. Sassari: Banco di Sardegna, 1996. Gran format, 304 pàgines, innombrables il·lustracions de monedes i d'ambientació.

Quantes vegades hom s'ha de lamentar de les supèrflues despeses en edicions

de luxe que fan algunes institucions sobe la base de textos buits o motivacions intrascendents! Quin goig, en canvi, quan el luxe de medis, que només algunes institucions es poden permetre, es posen al servei d'un text sòlid i d'una motivació estudiosa feta amb el necessari rigor!

En aquest cas, ha estat el Banco di Sardegna el que ha posat els medis, i el nostre amic Enrico Piras el que hi ha abocat responsablement tot el seu saber. Perquè - i això també és bàsic- no tothom sap servir l'avinentesa amb un treball de qualitat, i sovint veiem també obres d'encàrrec fetes de qualsevol manera i a cuita-corrents.

Aquí s'han conjugat la catalogació exhaustiva, la base documental i l'ambientació històrica amb una presentació gràfica molt notable. Tenim, doncs, no solament magnífiques visions de llocs arqueològics i edificacions que es corresponen amb l'època històrica de les peces, sinó també reproduccions en color i grans ampliacions de monedes. Al marge de les positives consideracions estètiques, hom s'adona de la utilitat de la gran ampliació aplicada a peces d'excel·lent conservació: molts detalls de gravat, de composició, de petits elements marginals i fins dades de caràcter paleogràfic es fan ara evidents, mentre que en la reproducció a mida real amb prou feines s'endevinaven.

El nou llibre de Piras abraça els amonedaments sards en tota la seva amplitud, incorporant-hi totes les descobertes recents, com ara l'òbol de l'Alguer de Carles I o bé l'òbol de Vila d'Esglésies de Pere III. Felicitem, doncs, l'autor, per haver pogut disposar d'aquesta oportunitat i per haver-la sabut correspondre amb rigor i dignitat, i al Banco di Sardegna per haver aportat a la numismàtica aquesta gran obra.

M. Crusafont

PELLICER I BRU, J. *Glosario de maestros de ceca y ensayadores*. Madrid: Museo Casa de la Moneda, 1997.

Reedició ampliada d'aquesta obra editada el 1975 i que ja havia arribat al seu exhauriment. A més de les noves inclusions, s'ha ampliat la part justificativa, en la qual l'autor ha comptat amb la col·laboració de diferents investigadors, la més important de les quals és, per la quantitat de dades, la de Glenn Murray.

L'edició d'aquesta obra és del Museo Casa de la Moneda de Madrid. Cal agrair, una vegada més, la seva decidida actuació de suport a la numismàtica estudiosa.

A. N.

SUCHODOLSKY, S., «Absence of mind or magic? A few remarks on the so called small or single coin finds». *Numismatica e Antichità Classiche, Quaderni Ticinesi*, 25 (1996), p. 317-327.

L'autor fa una sèrie de reflexions sobre la interpretació de les troballes de monedes aïllades. Se suposa que el conjunt de l'evidència d'aquest tipus de troballes ha de reflectir el nivell de presència o l'abastament de moneda en el circulat en un moment donat. O si es vol, la intensitat de la seva circulació.

L'autor admet la bondat d'aquest principi que, naturalment, pressuposa que les monedes hagin estat perdudes a l'atzar i sense d'altres condicionaments. Aleshores crida l'atenció sobre el fet que, per una manca d'informació, i a voltes també de bon criteri, hom barreja en aquesta categoria de troballes d'altres que responen a dipòsits intencionats, selectius, i encara n'hi ha d'altres que ni són pèrdues, ni poden considerar-se pròpiament dipòsits. Les peces que apareixen aïllades, però que formaven part d'un gran tresor d'ocultació premeditada, els dipòsits d'una o poques monedes amb finalitats màgiques, rituals, funeràries, fundacionals, ofrenes votives a esglésies, a un riu, a un arbre, a una font, etc. són exemple de tot això.

Segons l'autor, després d'extreure aquests tipus de troballes, ens restaran les que responen efectivament a pèrdues ocasionals i involuntàries de numerari. L'autor reconeix, però, que no és fàcil discernir a quina categoria respon cada troballa si no es coneix molt bé el seu context i les seves circumstàncies: per això l'article és una crida a posar-hi més esment. D'altra banda, no deixa de recordar que l'evidència de les troballes aïllades només ens reflectirà una part de la realitat de la circulació en un moment donat, i aquesta és la que es mou al nivell dels valors més baixos.

Anna M. Balaguer

MÓN ANTIC

ABASCAL PALAZÓN, J. M., «Excavaciones y hallazgos numismáticos de Fernando Sepúlveda en Valderrebollo (1877-1879)», *Wad-alHayara. Revista de Estudios de la Institución Provincial de Cultura Marqués de Santillana de Guadalajara*, núm. 22 (1995), p. 151-175.

El autor presenta la transcripción y el estudio del informe de las excavaciones y los hallazgos numismáticos realizados por el farmacéutico de Brihuega, D. F. Sepúlveda, en Valderrebollo entre 1877 y 1879. El citado informe se dirigía a la Real Academia de la Historia, y de su archivo lo ha exhumado ahora J. M. Abascal para darnos a conocer este documento, ciertamente curioso, pero no exento de interés al ser bastante detallado y ofrecer datos sobre los antecedentes de las excavaciones practicadas en la zona.

Por lo que a hallazgos numismáticos se refiere, Abascal reconoce que el informe «es sorprendente por la adecuada distinción cronológica de unas y otras series». Según Sepúlveda, aparecieron tres tipos de moneda: bronce de época imperial, emisiones hispano-romanas y monedas acuñadas en las cecas de la Celtiberia y Valle del Ebro. De estas tres series, la última está referida de forma muy detallada y se incluyen dibujos. La información de primera mano que ello supone, es comentada por Abascal e incorporada en el contexto del panorama de la circulación monetaria de la zona.

B. P.

BOUDET, R.; DEPEYROT, G. *Monnaies gauloises à la croix*. Wetteren, 1997. 106 p. 4 làm. (Collection Moneta; 7).

Amb molt d'interès hem rebut aquest llibre, puix que els problemes que presenten les monedes *à la croix* són per a nosaltres molt importants, i repetides vegades hem tractat sobre ells.

És obra de G. Depeyrot, que ha treballat amb els materials recollits per Richard Boudet, malauradament traspasat als 38 anys, que s'havia especialitzat en l'estudi de les civilitzacions de l'edat de ferro del sud-oest de la Gàl·lia.

El principal problema que s'estudia és el de la cronologia. L'escola francesa, seguint el professor Colbert de Beaulieu, presenta una cronologia baixa i així situa les monedes *à la croix* de pes alt, entorn dels 3,40 g, en el segle II aC, després de l'any 121 aC.

Fa anys, A. Soutou, de Toulouse, discrepà de tal cronologia i l'endarrerí, proposant per a les dites monedes la primera meitat del segle II aC. Aquesta cronologia fou el resultat de seguir la proposada per a l'origen del denari romà de Sydenham. Si traspaséssim la seva interpretació seguint la data més alta de Crawford, caldria situar les monedes *à la croix* a finals del segle III aC.

Savès, en la seva important obra sobre les monedes *à la croix*, seguí la cronologia tradicional francesa. En canvi, els numismàtics anglesos Allen i Nash es decantaren per una cronologia alta.

Per a nosaltres, aquestes monedes, les que pesen entorn dels 3,40 g, es corresponen amb el victoriat romà pesat, amb les dracmes pesades massaliotes i amb les dracmes d'Arse pesades. Totes elles batudes en el segle III aC.

Aquest paral·lelisme evident no fou assenyalat per l'escola francesa, però vingueren nous testimonis a afavorir la nostra idea. Es tracta dels tresors de Drieves, Valeria, La Plana d'Utiel i altres no publicats, tots ells amb monedes *à la croix* de 3,40 g amagats a la península durant la segona guerra púnica.

Tot això ho publicarem conjuntament amb el Dr. Ripollès a l'*Acta Numismàtica*, 11, de l'any 1981, p. 29-40.

En el llibre que ara comentem es parla d'això, però no en profunditat, i s'accepta a l'últim que l'origen de les monedes *à la croix* és a finals del segle III aC, però s'afegeix que la seva emissió es prolongà durant bona part del segle II aC, cosa que no trobem acceptable, i ens basem principalment en què el tipus de monedes de 4,50 g de pes desapareix a Roma en rebaixar-se el pes del victoriat romà, en el canvi del pas del segle III al II. També en aquesta època s'encunya a Massàlia la dracma lleugera de 2,40 i les d'Arse a la península.

L'altra qüestió que ens preocupa és la dels dos sistemes d'encunyar les monedes *à la croix*, la que ho fa sobre cospells rodons tradicionals i la que talla els cospells a la cisalla. Fins ara només Savès havia esmentat aquest fet. Els autors ara en parlen breument, i consideren més antigues les monedes batudes sobre cospells rodons, però accepten que ambdues maneres d'encunyar pogueren ser utilitzades si-

multàniament en tallers diferents. A la península, totes les monedes à *la croix* trobades en tresors de la segona guerra púnica han estat encunyades en cospells rodons.

Assenyalades aquestes dues qüestions, hem de remarcar que els autors, malgrat que parlen de les imitacions de les dracmes de Rhode, no les qualifiquen de monedes à *la croix*, com altres autors han fet, però veiem que desconeixen el nostre estudi sobre aquestes imitacions que publicàrem a *Acta Numismàtica*, 16, de l'any 1986.

El primer tipus que presenten és el *Languedocien*, que és el tipus al qual pertanyen la majoria de les monedes dels nostres tresors. En aquest apartat i en els següents donen els tipus amb il·lustracions de dibuixos, i falten en aquest primer els tipus de l'1 al 4 i del 10 al 15, i d'altres en els següents. Això fa difícil seguir les descripcions en monedes de tipus tan variables. Donen sempre el pes de les monedes traçant histogrames, però no donen mai els paràmetres estadístics.

Els grups que successivament van establint de pobles emissors, ho són sense discussió i no veiem la seva justificació. Creiem que es dona per entès que se sap la classificació que es proposa, però per a nosaltres, que no la sabem, resulta que falta la informació que creiem necessària.

Aquest mètode és ben diferent del de Savès, que establia els grups per les característiques tipològiques; era, doncs, un sistema més clar i senzill per al neòfit, fet que no és comentat pels autors.

Hem de comentar l'aspecte dels repertoris bibliogràfics, que són 13 els que es donen en diferents llocs de l'obra, i les referències dels quals estan contínuament repetides. Millor hauria estat donar-ne un de sol.

Tenim, doncs, a les mans una important contribució a l'estudi de les monedes à *la croix*, malgrat les poques il·lustracions, puix que solament estan fotografiades 16 monedes.

L. Villaronga

BRENOT, C.; SCHEERS, S. *Catalogue des Monnaies Massaliètes et monnaies celtiques du Musée des Beaux-Arts de Lyon*. Lovaina, 1996. 182 p. 44 làm.

Magnífic treball amb la catalogació completa i sistemàtica del fons important de monedes massaliotes i cèltiques del Museu de Lió. Una obra on es reuneix la tasca de dues grans especialistes en cada tema: la Dra. Claude Brenot per a la moneda de Massàlia i la Dra. Simone Scheers per a les sèries cèltiques.

Encapçala l'obra un introducció de S. Scheers que parla de la formació de la col·lecció i de les peces que han pogut ésser identificades com a procedents de diferents troballes.

Segueix la presentació i catalogació de les 264 monedes de Massàlia realitzada per C. Brenot i precedida per una aclaridora introducció a aquesta sèrie.

La col·lecció de monedes cèltiques és força més nombrosa, consta de 1.244

exemplars que S. Scheers cataloga, tot mostrant un gran domini en el coneixement d'aquesta sèrie monetària tan extensa com intricada.

Si el treball de les autores és exemplar, hem de dir que també ho és la presentació del volum, que és magnífica, i la qualitat de les fotografies, que és excel·lent.

Anna M. Balaguer

CHAVES TRISTAN, F. *Los tesoros en el Sur de Hispania. Conjunto de denarios y objetos de plata durante los siglos II y I aC*. Sevilla: Fundación el Monte, 1966. 754 p.

Tenim a les mans un voluminós llibre de quatre quilos de pes i de 754 pàgines. El seu títol, *Los tesoros en el Sur de Hispania*, és d'una gran amplitud que queda reduïda pel subtítol *Conjunto de denarios y objetos de plata durante los siglos II y I aC*, de manera que es tracta d'un catàleg dels tresors de la zona, que després serà la Bètica, dels denaris romans republicans, amb un seguit de comentaris comparatius. Insistim que l'obra està destinada als denaris romans, puix que els ibèrics, si n'hi ha en els tresors, solament van registrats i mai il·lustrats.

Si l'estudi dels nostres tresors sempre s'havia fet prestant l'atenció principal a la moneda hispànica, ara en aquesta obra l'atenció se centra en els denaris romans, els quals són il·lustrats totalment sempre que ha estat possible. Així veiem, per exemple, que el tresor número 34, el de La Oliva, ocupa una extensió de cent pàgines, de la 244 a la 340, amb un catàleg de 1.222 denaris, tots il·lustrats. D'altres van més resumits, sense cap moneda il·lustrada, en no ser-ne accessibles els materials.

En el quadre I dels tresors de la pàgina 491 observem que el número 50, el de Cerro Casal publicat per nosaltres, diu que contenia 94 denaris, mentre que realment són 280.

Les monedes ibèriques són comentades en un capítol, pàgines 506 a 521, i s'arriba a la conclusió que els denaris ibèrics circulaven en peu d'igualtat amb els romans. Al final es formula una pregunta interessant: per què al nord, on la plata és escassa, s'encunyen denaris ibèrics i, en canvi, al sud, on s'exploten les mines amb abundància de plata, no s'encunyen denaris? Dóna algunes respostes hipotètiques, però per a nosaltres la resposta és senzilla i fàcil: perquè al nord feien falta i al sud, no. Tot és el resultat de les necessitats financeres militars.

En realitat, l'estudi va adreçat a la circulació monetària al sud de la península dels denaris romans i la informació que donen els tresors, però la manca de tresors durat quasi tot el segle II aC fa que només s'aprofite la informació que donen els de final del segle. En aquests tresors, la circulació dels denaris romans de la segona meitat del segle pot estar ben representada, però en canvi no ho serà per als denaris de la primera meitat, que solament representen en els tresors de fi del segle una circulació residual. Així, com es veu a la pàgina 548, el percentatge del període 155-133 és més baix que el de 132-112, cosa ben natural, puix que les monedes més modernes estaran més presents en la circulació que no pas les antigues. En resum, falta informació, perquè no existeix, per fer un estudi total.

A causa de les característiques de la mostra, hi ha més monedes modernes, de la segona meitat del segle II aC, que antigues, de la primera meitat del dit segle, com veiem per exemple al gràfic A, que tant a la Tarraconense, com a Itàlia i a la Bètica, les monedes antigues són en menor nombre; en canvi, en «las decenas de cuños» les antigues són tan nombroses com les modernes.

Presenta alguns tresors italians, de la Lusitània i de la Tarraconense, i passa a continuació a l'anàlisi estadística. Per fer-ho divideix els tresors en períodes per la seva data d'ocultació, i amb les dades obtingudes no fa una estadística merament descriptiva, sinó que aplica les lleis estadístiques, utilitzant el mètode de la khi-quadrat. Continua amb una discussió entre els tresors, i en mostra les característiques que els ajunten o els separen.

El capítol «Tesoros y sociedad» es divideix en tres parts: l'arribada de les monedes, els atresoradors i la pèrdua dels tresors. El paral·lisme entre la producció de la seca de Roma i la circulació de la moneda demostrada pels tresors fa evident l'arribada de la moneda romana, necessària per als moviments de l'exèrcit. S'insisteix en una major arribada de numerari en la segona meitat del segle II aC, però això, com ja hem dit, és resultat de treballar amb unes mostres dels tresors de finals del segle II aC. A continuació es pregunta qui poden ser els que creen els tresors: els atresoradors. En extensos comentaris lògics discuteix si poden ser els colons, els dedicats a negocis, les *societatis publicanorum* o tot l'entorn de l'exèrcit. Segueixen els comentaris sobre els motius de les pèrdues dels tresors: l'autora creu que corresponen més a problemes socials interns amb veritables enfrontaments que no a una guerra oberta entre romans i indígenes. Acaba amb unes reflexions sobre el procés d'atresorament coetani a Itàlia. Només ens permetem un comentari que l'autora no fa: un tresor descobert ara requereix la desaparició en el seu dia de qui l'amagà, i això no pogué ésser dintre d'una estabilitat social.

Amb referència a les contramarques que presenten els denaris d'alguns tresors, se'ns fa dir «atribuyó el inicio de su aparición en el circulante hacia 72 y 68 aC», quan el que diem a la pàgina 319 d'*Ampurias*, 33-34, 1971-72, és que «se empezaron a estampar entre el 72 y el 43 aC».

María Luisa de la Bandera Romero, en el capítol «Objetos de plata que acompañan las tesorizaciones», de la pàgina 603 a la 703, publica els objectes de plata, les joies, la viaxella, els lingots apareguts en els tresors. En dóna el repertori de 15 tresors, en fa un estudi tipològic i de composició, i a més analitza la seva relació amb altres atresoraments sense monedes. La cronologia, l'obté per la presència de moneda romana o per comparació dels components d'altres tresors datats.

S'hi han adjuntat unes taules amb l'anàlisi dels metalls.

Finalment, el professor Untermann dóna uns comentaris sobre els textos ibèrics inscrits en vasos de plata que es troben en els tresors junt amb monedes.

Felicitem l'autora per aquest primer treball sobre la circulació del denari romà al sud de la península i per donar-nos, a més del repertori dels tresors, l'anàlisi que

fa comparant aquests tresors amb d'altres d'Itàlia, la Tarraconense i la Lusitània, que posen en relleu la seva gran erudició.

L. Villaronga

METCALF, W. E. «The silver coinage of Cappadocia. Vespasian-Commodus». *Numismatic Notes and Monographs*, New York: American Numismatic Society, núm. 166 (1966). 174 pàgines. 54 làmines.

Aquesta obra és conseqüència de l'estudi d'un gran tresor de monedes de plata de la Cappadòcia, dels emperadors Vespasià a Commode. La composició del tresor estudiat dóna una perfecta representació del que foren les emissions de Cappadòcia. No són incloses les monedes de coure que són amonedaments de caràcter local.

La limitació cronològica d'aquest treball és deguda a la composició del tresor, de 931 monedes, entre dracmes i didracmes, material suficient que ha fet innecessari recórrer a les monedes guardades en els museus. Estendre l'estudi a emissions dels emperadors posteriors hauria fet la recerca de materials més llarga. L'autor ha cregut que no era convenient retardar la publicació.

La primera part comprèn el catàleg del tresor seguit d'uns comentaris sobre les encunyacions dels successius emperadors. El volum d'aquestes emissions sembla de gran importància, encara que el coeficient de monedes per encuny giri entorn del 1,50, que assenyalava una indeterminació important. Això posa en relleu que les emissions de la Cappadòcia són de les més importants de l'est de l'imperi.

Tracta de les relacions de la Cappadòcia amb la seca de Roma, i en presenta algunes evidències. Però afegeix que si la Cappadòcia encunya denaris, aquests circulen per tot l'imperi. En canvi, si encunya dracmes o didracmes, aquestes no es mouen de la Cappadòcia.

Una total il·lustració amb 54 làmines són un bon complement del catàleg i del conjunt de l'obra.

L'estudi de Metcalf serà de gran ajuda per als numismàtics especialitzats en les sèries monetàries de l'Àsia Menor, on podran estudiar les nombroses emissions de la Cappadòcia.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. «Possibles divisors de la dracma de Rhode». *Gaceta Numismática* [Barcelona], 124 (1997), p. 17-20.

L'existència de divisors de la dracma de Roses era un dels temes en debat de la numismàtica catalana. Mateu i Llopis i Marta Campo li atribuïen un divisor amb rosa vista per baix i dues varietats de dibuix. Aquest punt de vista no era compartit ni per Guadán ni per Villaronga, i aquest darrer n'argumenta les raons. L'interès primordial del treball rau, però, en la presentació d'un nou divisor amb la rosa vista de perfil i que amb tota probabilitat ha de correspondre, ara sí, a la colònia empordanesa.

M. C. S.

MEDIEVAL

ALBUM, S. «Unknown find spot (Spain), 1995 or earlier». *Coin Hoards*, núm. 154 (1996), dins *The Numismatic Chronicle*, vol. 156, 1996, p. 305.

Hom informa d'un conjunt, aparentment un tresor o una part d'un tresor, que, procedent de la península Ibèrica, arribà a Londres, on fou estudiat. Es tracta d'un conjunt de tres-cents seixanta quatre dirhams de l'emirat dels omeies andalusins comprès entre els anys 161-258 H. La nota detalla les quantitats per any i dona els percentatges de peces foradades, suplementades i amb altres irregularitats.

Anna M. Balaguer

BOMPAIRE, Marc. «Le monnayage des évêques de Lodève au nom de Saint Fulcran». *Études Heraultaises*, 26-27 (1995-1996), p. 15-22.

Heus ací un estudi ben fet, malgrat la pobresa d'elements de base, d'altra banda honestament declarada pel mateix autor. Efectivament, en iniciar el treball es pregunta si cal afegir una altra anàlisi a uns amonedaments que disposen de més estudis que no pas de peces conegudes.

Hi ha, però, l'interès de l'aplec, de la reconsideració i de l'actualització, com ho justifica l'autor. Sempre es fa un bon servei a l'investigador si es recopila sistemàticament la bibliografia, l'evidència i les bases documentals. Cal tenir present la dificultat de retrobar materials dispersos que conflueixen sobre uns amonedaments des de dates i llocs d'edició allunyats temporalment, o des de recòndites publicacions locals.

L'autor s'esforça en una via dificultosa: la significació d'aquestes emissions, i conclou en el desig d'afirmació dels bisbes i del seu dret. Això ens suggereix un altre vessant de la qüestió: fins a quin punt aquests bisbes en posició feble que cuïtaven a recaptar l'alt patrocini de la reialesa francesa actuaren, més o menys conscientment, com a tascons disgregadors del fallit estat occità?

M. Crusafont

CHAVES, M. J.: CHAVES, R. «Asidona (Medina Sidonia), ceca inédita de Egica & Witiza. Variante de leyenda con reverso Anci, para Suintila». *Gaceta Numismática*, 124 (1997), p. 21-24.

Un nuevo artículo que pone una vez más de manifiesto la labor paciente y continuada de ir recopilando y dando a conocer las novedades que van apareciendo en la numaria visigoda de oro. Una serie difícil tanto por la complejidad en la interpretación e identificación de sus leyendas, como por su rareza.

En esta ocasión, los tipos nuevos aportados por M.ª José y Rafael Chaves son: un triente de Asidona de Egica & Witiza, completamente inédito y otro triente que presenta una variante en su leyenda del reverso, procedente de la ceca de Anci y del reinado de Suintila.

Felicitemos a los autores por los descubrimientos efectuados y por su valiosa aportación a un mejor conocimiento de esta serie.

B. P.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Trient visigodo de Sisenando con leyenda CORDOBA PATRICIA». *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi* [Lugano] XXV (1966), p. 301-304.

Presentació d'una peça que respon a la descripció d'un trient de Sisenand, però que fou obrat amb coure i, de segur, daurat després, encara que no queden rastres d'aquesta darrera manipulació. De bon art, es tracta amb tota probabilitat d'un fals d'època. Al marge de l'interès de la presentació d'una peça d'aquest gènere, l'autor pot avançar una hipòtesi suggestiva. Els falsos d'època sempre procuraven copiar un tipus en circulació més que no pas un d'inventat, que els delataria. Es dona, però, la circumstància que no coneixem trients de Sisenand amb la llegenda CORDOBA PATRICIA. Aquesta l'inaugurava fins ara la sèrie monetària de Xindasvint. Sembla molt probable, doncs, que també hi hagi trients autèntics de Sisenand amb llegenda CORDOBA PATRICIA i potser també dels regnats intermedis de Iudila, Xíntila i Tulga.

A. M. B.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Nova moneda amb heràldica cardonina». XXXIX *Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Cardona, 1994 (edició 1997), p. 277-280.

L'autor atribueix a Beatriu de Cardona, muller del comte Pere d'Urgell, un plom amb heràldica cardonina que ja havia publicat com a incert al seu llibre *La moneda catalana local* (1990). L'atribució actual es basa, sobretot, en el revers, que sembla fet amb el mateix encuny que els reversos dels diners més primerencs del comte Pere. La peça hauria estat batuda, doncs, entre el 1363, en què Beatriu es maridà amb Pere d'Urgell, i el 1371, en què morí, i probablement hauria circulat com a pugeses. Aquestes conclusions han estat després incloses al llibre *Plomos y jetones medievales de la Península Ibérica* (Barcelona, Madrid, 1996), del qual M. Crusafont n'és coautor.

A. M. B.

CRUSAFONT I SABATER, M. «El mostassaf, la rosa y los ponderales de croat de Barcelona», AS-36 (1997) [Sabadell], p. 21-23.

Una de les tasques que pot realitzar el numismàtic és el buidat documental de les noves edicions, una labor molt extensa si tenim en compte l'abundància de publicacions, d'altra banda no sempre de fàcil localització. A voltes, però, la feina dóna el seu fruit, com en aquest cas. L'autor ha pogut documentar que la rosa fou emprada als pesals monetaris com a distintiu de Barcelona. Es tracta d'una qüestió

ja plantejada com a hipòtesi per l'autor, però que ara s'ha pogut demostrar. També ha pogut documentar l'estampa que havien de tenir els pesals de croat. Botet deduí quines havien d'ésser aquestes peces, però hom no en tenia cap confirmació. A les ordinacions del mostassaf de Barcelona, origen d'aquestes notícies, s'hi explica que aquests ponderals hauran de dur a una de les cares una creu i a l'altra, una «testa dom», és a dir una 'testa d'hom', d'home, com així és. Com diu l'autor, l'hom en qüestió no és un de qualsevol, sinó el rei. Probablement a l'hora d'aplicar la norma, que fou promulgada el 1408, se cercà d'aproximar-se tant com fos possible a l'estampa de la mateixa moneda per comprovar: el croat.

Anna M. Balaguer

FRAMOND, Martin de. *Sceaux rouergats du Moyen Age*. Rodez, 1982.

Tinguérem ocasió de conèixer aquesta important obra sigil·logràfica en una visita als arxius departamentals de la Roergue i en parlem per les dades relatives a Catalunya que aporta. Procedeixen, és clar, d'uns territoris que mantingueren fortes vinculacions amb les nostres terres, però d'aquest tema no se'n sap gairebé res. L'obra descriu minuciosament el corpus sigil·logràfic de la zona i ens fa conèixer nombrosos segells i documents que poden ésser d'interès. Per exemple, la dels bisbes de Rodés, que acompanyen documents de jurament de fidelitat a Simó de Montfort o al seu fill Amalric. La sèrie més notable per a nosaltres és la relativa a la ciutat de Millau, on es mantenen les armes catalanes i el nom d'Alfons (al·ludint a Alfons I) fins al 1269, és a dir, ben entrats en el regnat de Jaume I i onze anys després del tractar de Corbeil.

M. Crusafont

IBRAHIM, T.; CANTO, A. *Moneda andalusí de la Alhambra* (Granada, marzo-agosto 1977), Sevilla, 1997, 276 p.

Se trata del catálogo de la exposición de moneda de al-Andalus que ha permanecido abierta al público, entre los meses indicados, en el Palacio de Carlos V de la Alhambra granadina con gran éxito de visitantes.

La obra consta de una primera parte en la que se traza una síntesis de los grandes rasgos de la historia de la moneda andalusí desde sus orígenes hasta el fin de la presencia de un estado musulmán en la Península Ibérica, es decir, hasta el fin del reino nazarí de Granada (1492). Siguen unos capítulos dedicados a dar una concisa visión sobre la función, la fabricación y el uso de la moneda, así como de los hallazgos monetarios y de la historiografía de la numismática andalusí. Mapas, fotografías, de monedas y de documentos, ilustran estas páginas, en las que podemos ver también una serie de dibujos realizados a propósito para esta exposición en los que se visualizan aspectos de la fabricación de la moneda o de su función en el ámbito de la fiscalidad. Así vemos representados la recogida de impuestos, pagos de soldadas a la tropa, o ciertas operaciones de la ceca. Advertimos, sin embargo, que

la lámina de la página 62 se repite seguramente por error en la p. 82 con diferente título.

Tras esta parte introductoria, se inicia la catalogación de los materiales expuestos, consistentes en más de doscientas cincuenta piezas, monedas en su mayor parte, pero también alhajas, improntas, libros, vasijas que contuvieron hallazgos, etc. Sigue a ésta otra catalogación sucinta de todas las monedas andalusíes que conserva el Museo de la Alhambra, que han servido de base para esta muestra.

La obra se concluye con una extensa bibliografía de los estudios existentes sobre moneda andalusí. Un trabajo ciertamente meritorio, realizado con ánimo de exhaustividad, del que se han ocupado R. Esparcia, G. García y L. Quintanar, pero que a pesar de su utilidad contiene algunos errores. Por ejemplo, el de incluir, inexplicablemente, un estudio de J. Montañés i Boncompte que evidentemente no trata de moneda árabe, sino de un *piedfort* del año 1610.

En su conjunto, la obra está bien presentada y es meticulosa en las descripciones y los comentarios. No cabe duda de que una exposición como la que T. Ibrahim y A. Canto han realizado tiene el doble efecto de difundir el conocimiento de la numismática y poner al alcance del investigador un importante fondo museístico, el de la Alhambra de Granada.

B. P.

OMAN, G. «Medaglia aurea di epoca Omayyade con effigie di Cavaliere che caccia con falcone». *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi* (1996), p. 305-312.

La medalla, certament poc abundosa a l'antiguitat tardana i a Bizanci, esdevé gairebé un fet excepcional si ens situem en el món islàmic i en els primers temps de la seva expansió.

L'autor ens fa conèixer amb aquest article un singularíssim testimoni medallístic d'època omeia. Es tracta d'una peça de 18 mm de diàmetre i 3,246 g d'or que porta a l'anvers un genet amb un falcó al braç i un gos llebrer corrent a sota. Una típica imatge del lúdic i aristocràtic esport de la caça amb falcó. Al voltant, una llegenda alcorànica. El revers és ocupat totalment per llegendes de caràcter religiós. Les figures humanes, com la d'aquesta medalla o bé les que ens ofereixen les monedes omeies, aviat deixaran de sovintejar en la numismàtica, o en les arts plàstiques en general, per certs prejudicis de la tradició que arrelen en l'Islam. Aquesta circumstància dóna encara més valor documental a aquestes representacions humanes. L'autor compara l'escena de caça de la medalla amb d'altres de similars que troba en ceràmiques islàmiques, i també fa referència a l'excel·lent treball d'A. Oddy, que assenyala la presència d'un falcó a les primitives monedes omeies de *cour* de Síria i Palestina (*The Numismatic Chronicle*, 1991, p. 59-66, làms. 19-20).

Es tracta, en definitiva, d'un treball rigorós i ben documentat que aporta el co-

neixement d'aquest magnífic exemple medallístic. Això si descartem que pel seu pes, massa baix, no pugui ésser una moneda o una prova monetària entorn de la reforma del califa omeia Abd al-Malik. Aquesta darrera possibilitat, però, l'autor ni se la planteja.

Anna M. Balaguer

SANAHUJA, Xavier. «Els senyals del Camp de Tarragona del segle XV». *Gaceta Numismática* [Barcelona] (1997), p. 37-47.

Seguint la via empresa el seu dia per J. M. Llobet i Portella, Sanahuja s'ha proposat anar escorcollant els arxius locals a la recerca de noves notícies monetàries. No cal dir que l'evidència monetària actual, tan àmpliament incrementada en els darrers anys, dona noves motivacions i al·licients a aquesta recerca.

En aquest cas, l'autor comenta i amplia les dades sobre Tarragona que recentment ens havia facilitat J. M. Requesens per a la nostra aportació a l'obra de J. Benages i eixampla notablement la informació que es tenia sobre Reus, procedent de les recerques de Vilaseca. Fa també una certa discussió sobre l'atribució dels dos tipus de Tarragona, però sense noves dades. Les informacions obtingudes als arxius de Reus, la Selva del Camp i Tarragona aporten també dades complementàries sobre les encunyacions locals del Camp de Tarragona, eixamplant, per exemple, la cronologia inicial de les peces reusenques.

Nou treball, doncs, de Xavier Sanahuja que, amb les seves aportacions, ben segur farà avançar decididament la numismàtica catalana.

M. Crusafont

STAHL, A. «Coins from the excavations at Isabela, D. R., the first European Colony in the New World». *American Journal of Numismatic*, 5-6 (1993-1994), p. 189-208, lám. 22-25.

El autor presenta el estudio de setenta y ocho monedas de plata y de vellón - siendo la mayoría de esta última aleación- aparecidas en el curso de excavaciones efectuadas en la Isabela. Como es sabido, la Isabela se fundó en la isla Hispaniola (hoy Haití) durante el segundo viaje de Colón (1494), y se trata en realidad del primer establecimiento en el Nuevo Mundo.

Las monedas aparecidas en este lugar nos ofrecen una muestra de la moneda menuda y, excepcionalmente, de la de plata que circulaba entre la marinería y los primeros colonos. Esta muestra se compone básicamente de las últimas blancas acuñadas por Enrique IV y un real y cuatro medios reales de este monarca y de los Reyes Católicos. Entre las monedas no castellanas más representadas, tenemos los ceitiles portugueses de finales del siglo XV (7 piezas) y vellones coetáneos de Navarra, Aquileya y Génova, representados por una sola pieza en cada caso.

La composición de esta muestra viene a comprobar la hipótesis planteada por A. M. Balaguer («La moneda y su historia en el reinado de los Reyes Católicos».

Numisma, 233 [1993], p. 93-154) de que no hubieron labras de vellón en la primera etapa del reinado de Isabel y Fernando, 1475-1497, y de que el circulante seguía abasteciéndose del numerario existente en circulación, especialmente del de Enrique IV, que quizás siguió batiéndose por algún tiempo después de su muerte.

Debemos felicitar al Dr. A. Stahl por su interesante trabajo y por la luz que aporta al mejor conocimiento de la circulación monetaria a finales del siglo xv.

B. P.

WOODHEAD, Peter; WILSON, Antony. «A Medieval Sicilian Group». *Coin Hoards, A: The Numismatic Chronicle*, Londres, 1996, p. 306-312.

Una acumulació de moneda menuda medieval siciliana va anar a raure a un comerciant londínic, sense que sembli haver-hi hagut intencions de selecció prèvia, ja que el valor individual de les peces és molt reduït. A nosaltres ens interessa particularment la presència de peça de l'època catalana, ja que ens ofereix una mostra aparentment no manipulada d'una suma de troballes individuals, la qual cosa pot reflectir indirectament les produccions inicials. Si la hipòtesi és certa, els períodes més productius serien els regnats de Jaume II (1285-1296) i de Frederic III (1296-1337) que, amb 13 i 11 exemplars, són els més àmpliament representats, mentre que els de Pere II (1337-1342), Frederic IV (1355-1377) i Alfons IV (1416-1458) només hi tenen dues peces, i Joan II (1458-1479) pren una posició intermèdia amb 5 peces. Aquestes proporcions no s'aparten gaire de les impressions que ens donen les rareses actuals. Són força rars els diners corresponents als regnats no representats de Pere el Gran, Lluís, Maria, Maria i Martí i Ferran I, i no tant, sense que abundin, els de Ferran II. Potser l'única discrepància notable es produeix amb els diners d'Alfons IV, que semblen prou abundants a l'evidència actual. És probable que això sigui resultat de la pitjor factura de les seves emissions, i que el buit que trobem el pugui omplir el conjunt de set exemplars amb escudet i no identificats i que, almenys en part, podrien ésser d'aquest regnat.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

ALEDON CUESTA, J. M. *La Peseta. Catálogo básico. La Moneda española desde 1868 y los billetes desde 1783*, València, 1997, 271 p.

Fa quasi cent trenta anys que la pesseta és la unitat monetària de l'Estat espanyol. Ara que, substituïda per l'euro, potser aviat deixarà de ser-ho, hom li dedica tot un llibre.

Es tracta d'una de les catalogacions més completes que s'hagi fet mai sobre aquest valor monetari, però la novetat d'aquesta obra no resideix en aquest fet. La

diferència és que inclou textos explicatius de les circumstàncies històriques, numismàtiques, tècniques, etc. que condicionen l'emissió i la circulació de les monedes que va catalogant. Es donen també nombres per any de les quantitats de monedes encunyades, la qual cosa representa una notable labor de recerca sobre documentació de primera mà.

Cal fer esment també de l'original maquetació de cada pàgina feta per contenir paral·lelament la catalogació i els textos explicatius. La fotografia és de qualitat i de color, i no es limita a les monedes, sinó que reproduceix també maquinària, edificis, determinats moments de la fabricació de monedes, etc.

Pel que fa als bitllets, l'obra es remunta al 1783, data de la seva implantació a l'Estat espanyol, de manera que aquest sector escapa a la cronologia estricta de la pesseta, que arrenca del 1868.

Es tracta, en definitiva, d'una obra amena, ben presentada i divulgativa en la qual l'afecionat a aquesta sèrie trobarà quelcom més que l'estricta i eixuta catalogació que li oferien les obres existents.

Anna M. Balaguer

BALAGUER, Anna M.; CRUSAFONT, M. «Cara y cruz de la moneda en la etapa franquista». A: *Imaginaires et symboliques dans l'Espagne du franquisme*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1996 (1997), p. 159-175.

La història de la moneda fou present en aquest interessant col·loqui que, com a una de les primeres revisions històriques del franquisme, s'obrí solemnement al paranif de la parisenca Universitat de la Sorbona a finals del 1995.

Els autors analitzen el tema de la vehiculació de missatges propagandístics a través de la moneda i com aquesta intencionalitat es fa transparent en la moneda petita, d'ús quotidià. El gran bitllet de banc, en canvi, sol ésser presidit per una iconografia enaltidora i amb matisos ideològics molt més neutres, ja que és destinat a tenir un major abast internacional i el crèdit de la moneda és l'objectiu principal. En comparar les línies seguides per la República i els militars revoltats, hom observa que al llarg de la guerra ni l'un ni l'altre bàndol introdueixen missatges ideològics als grans bitllets, de manera que el seu aspecte i fins i tot les seves temàtiques tenen grans similituds.

Després d'assenyalar la singular presència de l'efígie del dictador a la moneda de postguerra, un fet inèdit en aquests tipus de règims, s'assenyala la progressiva intensificació d'aquesta estampa. La cara que aparegué en un primer moment a les pessetes, en substitució de la xifra 1, acabaria essent el tema únic de tots els valors monetaris. L'altre aspecte detonant és l'apelatiu *POR LA GRACIA DE DIOS*, usurpat de la monarquia i totalment insòlit.

S'assenyala igualment la impermeabilitat artística del paper moneda del franquisme als grans corrents artístics, en contrast amb els avançats dissenys d'algunes sèries republicanes, especialment les perifèriques. També l'etapa monotemàtica

Reis Catòlics/Amèrica i la llarga inèrcia postfranquista del numerari: més de vint anys. Els catalans de la Guerra dels Segadors, per posar un exemple, només tardaren set anys en substituir la moneda del «rei traidor».

A. N.

DOT, Josep; ROSELL, Montserrat. *La numismàtica de Centelles*. Centre d'Estudis Centellencs. Sense data (1997).

Els centres d'estudis locals, afortunadament prou arrelats al nostre país, prenen sovint iniciatives de gran interès. En aquest cas, recopilant materials i fonts d'informació que d'altra manera es perdrien irremissiblement.

La numismàtica centellenca comprèn, d'una banda, les pellofes eclesiàstiques, amb l'interès afegit que una d'elles no es pot pas descartar que sigui, en realitat, una moneda local de caràcter civil. També té emissions de paper moneda de l'Ajuntament del període de la pasada Guerra Civil de 1936-1939. Finalment, compta amb les monedes i el paper moneda de la cooperativa La Económica Centellense, que l'any 1958 va canviar el seu nom pel de La Económica. També en aquesta darrera etapa va emetre paper moneda, i les planxes d'aquesta darrera emissió han estat salvades de la destrucció pel Centre, segons ens ha informat un dels seus directius.

Els autors descriuen totes les peces i les documenten fins on els ha estat possible, i així transcriuen, per exemple, l'Acta del municipi, per la qual s'acorda l'emissió de paper moneda de la Guerra Civil. Un exemple, doncs, a imitar, ja que només sobre la base de monografies locals serà possible escriure un dia una síntesi plenament documentada.

M. Crusafont

MARTÍNEZ, A.; RIPOLLÈS, P. P. *El tesoro de la familia Ferrer de Plegamans*. València, 1997. 272 p. 342 làm.

Els autors obren l'estudi d'un important conjunt de moneda d'or dels segles XVIII-XIX, aparegut a l'antiga casa-palau que els Ferrer de Plegamans tenien a Requena amb un aprofundit treball genealògic sobre aquesta família. La recerca comença al segle XV i ocupa gairebé la meitat de l'obra. Es tracta d'un treball basat en documentació de primera mà -extreta de diferents arxius i en particular de l'Arxiu històric de Requena- que cal valorar justament des de la perspectiva de la seva aportació al coneixement de la història local.

Segueix un capítol dedicat a fer una síntesi de la història de la moneda espanyola durant el període comprès per la cronologia de les monedes del tresor. Un apartat que ajuda al lector, sobretot al no especialista, a situar-se en el context i en els paràmetres de la numismàtica i de la història de la moneda. Idèntica funció té el glossari d'alguns termes numismàtics que hom inclou al final de l'obra.

En una segona part es desenvolupa la presentació i l'estudi de la troballa pròpiament dita. Es tracta d'un conjunt de 223 monedes d'or espanyoles -compreses

entre els anys 1758-1835- del tresor inicial format per un nombre indeterminat de peces (potser prop de 600) que aparegué de forma casual en enderrocar l'edifici que es començà a construir vers el 1786 i que fins al 1928 fou el casal de la família Ferrer de Plegamans. Els autors expliquen detingudament les circumstàncies de la descoberta i la recuperació de la part de la troballa que és objecte del seu estudi. Són 124 unces (55,6 %), 64 mitges unces (29,14 %) i 34 peces de 2 escuts (15,24 %) dels regnats de Ferran VI, Carles III, Carles IV, Ferran VII i Isabel II amb 1, 80, 108, 33 i 1 monedes respectivament.

L'absència de monedes de Felip V i la minsa mostra de les del seu successor s'explica com un fet derivat de l'escassa presència de monedes d'aquests regnats en circulació després del decret de Carles III del 1772, que disposava la reencunyació de la moneda d'or i plata dels regnats anteriors. Com a confirmació d'aquest fet, hom invoca l'evidència d'altres tresors d'or (Lebrija, Montefrío, Motril) i també d'argent (Pinto I, Pinto II i Parla), tots de cronologies més o menys similars a la d'aquest, però que en la seva major part es tanquen amb la Guerra del Francès. Entre els tresors coetanis obliden, però, de considerar l'evidència que aporta el tresor de Castellbell i Vilar, representat per 76 monedes d'or d'una composició i d'una cronologia semblant a la del tresor de Requena. Observem que, com aquest darrer, el de Castellbell es clou en els primers anys d'Isabel II, potser també com a conseqüència de la primera carlinada. Un moviment que no afectà amb igual intensitat a tots els territoris de l'Estat, però que sí tingué una particular incidència a Catalunya i a les zones interiors del País Valencià.

El tresor de Castellbell i Vilar, estudiat per S. Datzira a *Acta Numismàtica* 11, 1981, conté un 21 % de monedes de Felip V i de Ferran VI, una presència força notable malgrat que ha de tractar-se ja d'un circulant residual en el moment d'efectuar-se l'atresorament. Aquest fet ens porta a preguntar-nos si l'ordre del 1772 fou tan eficaç com suggereixen els autors de l'estudi de Requena. En qualsevol cas, el que sembla indicar la troballa de Castellbell i Vilar és que la moneda dels valors més petits de l'or en sortí menys afectada, ja que totes les monedes de Felip V i de Ferran VII que conté són migs escuts. Caldria, doncs, replantejar l'anàlisi de tots els tresors similars (Lebrija, Montefrío, Motril, etc.) també des de la perspectiva dels seus valors facials. Anant a la font d'informació del de Montefrío (Granada) s'observa que, d'un total de 92 peces, 7 són anteriors a Carles III, però totes set corresponen a la denominació més gran, és a dir, els 8 escuts. Per tant, sembla que amb valors alts el percentatge de residual tendeix a ésser inferior, el 7,6 % en aquest cas. En canvi, a Castellbell i Vilar amb valors petits arribem a un 21 %.

Després d'un estudi sobre els pesos de les monedes del tresor, els autors dediquen unes pàgines a intentar avaluar la importància crematística que pogué tenir el conjunt de l'atresorament a la seva època, tot aportant el referent important de preus i de salaris. El treball es clou amb una curiosa catalogació de les peces i les seves reproduccions fotogràfiques de qualitat excel·lent.

Es tracta, en definitiva, d'un treball complet i meticulós, com solen ser-ho els del grup d'investigadors valencians que encapçala P. P. Ripollès.

Anna M. Balaguer

MARTINI, R. *La Monetazione di Filippo V e di Carlo III/Carlo IV*, Milà, Civiche Raccolte Numismatiche, 1997. 56 p. + 31 làm.

Es tracta de la catalogació sistemàtica del fons de monedes d'aquests dos regnats encunyades a la seca de Milà que es conserven en el gabinet de la Civiche Raccolte Numismatiche d'aquesta ciutat italiana.

Com és sabut, Milà és un dels estats eurpeus que reuní la corona dels Àustries hispànics, sobirania que es mantingué des dels dies de Carles I fins a la fi de la Guerra de Successió. Felip de Borbó, nomenat rei d'Espanya en morir Carles II, arribà a encunyar moneda a Milà en els primers anys del seu regnat. Aviat, però, els seus drets a la corona foren posats en dubte per l'arxiduc Carles d'Àustria, que com Carles III d'Espanya encunyà moneda a Milà a partir del 1704. La pau d'Utrecht (1714) rubricarà la definitiva pèrdua del ducat de Milà per la corona hispànica, que restarà en endavant sota el domini austríac. La moneda milanesa apareix aleshores a nom de l'emperador d'Àustria, dignitat que per un atzar del destí acabava de recaure en la persona del mateix arxiduc Carles, que havia aspirat al tron hispànic i que ara era coronat com Carles VI, emperador d'Àustria.

L'obra de Martini, que recull les monedes d'aquest moment, té el mèrit del treball pacient i meticulós que persisteix a posar a l'abast de l'especialista els fons d'un museu. Una tasca que no s'agraeix mai prou i que voldríem imitessin altres museus.

Anna M. Balaguer

MEDALLÍSTICA

JOHNSON, Cesare; MARTINI, Rodolfo. *Catalogo delle Medaglie. Milano. Civiche Raccolte Numismatiche*. II. Secolo XVI. 4.II.3.1994. 158 p. + 24 làms.

Continuant amb la seva llarga i ben realitzada labor, l'equip Johnson-Martini segueix publicant els importants fons medallístics del museu milanès. La sèrie s'inicià amb un magnífic volum dedicat a les medalles del segle xv, en el qual podem admirar nombroses mostres d'exemplars que ens concerneixen històricament, com, per exemple, les emissions que encomanà Alfons el Magnànim a diferents artistes italians. Han anat apareixent després els volums del segle xvi, una llarga tasca en la qual el volum comentat ocupa el tercer lloc.

Si el volum anterior era de gran interès per la inclusió de la sèrie de les imitacions romanes dites paduanes, aquest ens resulta atraient per l'alt relleu dels artistes que aplega: Cellini, Durer o els Leoni. No cal dir que en llurs obres abunden te-

mes relatius a la península i als seus sobirans, i també a personatges catalans que actuaren a Itàlia al seu servei.

Una catalogació precisa i exhaustiva, bones fotografies, dades complementàries i un aparell prou útil d'índexs converteixen l'obra en un excel·lent instrument de consulta sobre un tema de bibliografia, sempre tan escassa.

M. Crusafont